

*Nerijus Maliukevičius**

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Geopolitika ir informacinis karas: Rusijos požiūris

Straipsnyje pristatomas Rusijos mokslininkų požiūris į geopolitikos transformaciją informacijos amžiuje. Išryškunami galios ir erdvės sampratų pokyčiai, kurie sukūrė sąlygas informacinei geopolitikai tapti aktualia mokslinės analizės problema. Aptariamas informacinio karo, kuris Rusijoje suvokiamas kaip šiuolaikinių geopolitinių strategijų įgyvendinimo įrankis, reiškinys. Iškeliama tradicinių manipuliavimo technikų taikymo ir „mediageninių“ krizių dramaturgijos grėsmė. Pristatoma valstybės informacinės kultūros, kuri atlieka šiuolaikinės visuomenės apsaugos nuo tokių informacinių atakų funkciją, samprata. Informacinio karo tyrimuose ir politikos praktikoje pastaruoju metu ryškėja tendencija informacinio saugumo problemas spręsti tradiciniais draudimų ir ribojimų būdais. Toks požiūris netinka atviroms demokratinėms visuomenėms, todėl straipsnyje siūlomi alternatyvūs informacinio saugumo sprendimo būdai.

Įvadas

Informacinė revoliucija, paraleliai vykstantys globalizacijos¹ bei skirtumų įtinkinimo, arba internacionalizacijos², procesai transformuoja šiuolaikinius tarptautinius santykius – jie plėtojasi globalioje informacinėje erdvėje³, kurioje formuojasi nauji politinio bendradarbiavimo, konkurencijos ar tarptautinės sistemos subjektų konflikto principai. Politiniai procesai šioje erdvėje vyksta realiu laiku, mažėja geografinių barjerų reikšmė, kinta geopolitikos samprata. Lietuvai siekiant būti aktyviu tarptautinių santykių veikėju, norint sėkmingai įgyvendinti užsienio politikos tikslus, būtina suvokti, kaip šiuolaikinė geopolitika yra suvokiama Rusijoje – valstybėje, kuri darė ir darys didžiulę įtaką Lietuvai.

Lietuvoje ypač populiarus geopolitinis diskursas. Aktyviai vystoma

* *Nerijus Maliukevičius* - Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas. Adresas: Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, tel. 251 41 30, el. paštas: maliukevicius@yahoo.com.

¹ Globalizacija – tai pasaulinis informacinių technologijų standartų, valdymo ir gamybos šablonų įsitvirtinimas bei socialinių ir politinių struktūrų, kultūrų ir vertybių *supanašėjimas*, skatinantis bendrų institucijų bei režimų kūrimąsi.

² Internacionalizacija – tai *intensyvėjantys sąryšiai tarp skirtingų* tarptautinių santykių subjektų, sujungiantys juos į vieną bendriją, kurioje išsaugomas tautinis bei kultūrinis savitumas.

³ Globali informacinė erdvė – tai tarpusavyje sąveikaujančios arba konfliktuojančios valstybės, institucijos, kultūros ar religijos, susijusios informaciniais, telekomunikaciniais bei žiniasklaidos sąryšiais, kurių neriboja geografinės ar laiko kliūtys.

Raimundo Lopatos ir Vytauto Žalio pristatyta geopolitinio kodo samprata⁴. Svarbu, kad šie tyrimai vykdomi Lietuvos kaimynių geopolitinių strategijų kontekste⁵. Tačiau jiems trūksta informacinės dimensijos, kuri yra centrinė Rusijoje plėtojamos informacinės geopolitikos ašis.

Moderniose geopolitikos interpretacijose Rusijoje išsiskiria naujas požiūris į geopolitinės galios ir erdvės sampratą. Informacinės geopolitikos ekspertai Igoris Panarinas⁶ bei Andrejus Manoilo⁷ pabrėžia švelniosios galios, kuri remiasi informaciniais bei žiniasklaidos ištekliais, reikšmę šiuolaikiniams tarptautiniams santykiams. Globali informacinė erdvė – tai naujas geopolitikos laukas, kuris skiriasi nuo klasikinėje geopolitikoje dominavusio topografinio pasaulio vaizdo. Kai kurie Rusijos ekspertai (Sergėjus Rastragujevas⁸, Georgijus Počepcovas⁹) šioje erdvėje siūlo naudoti informacinio karo priemones.

Informacinis karas šiame kontekste tampa papildomu užsienio politikos įgyvendinimo įrankiu, o teisiniai, moraliniai ar etiniai tokios veiklos aspektai tampa antraeiliais. Šio reiškinio analizė yra ypač aktuali socialiniams mokslams, siekiantiems kuo objektyvesnio socialinio pasaulio vaizdo, nes pats informacinis karas turi kardinaliai priešingą tikslą – realybės iškraipymą.

1. Geopolitikos transformacija

1.1. Šiuolaikiniai galios svertai

Šaltojo karo pabaiga, anot Iano Clarko, paskatino naujų galios formų atsiradimą¹⁰. Susana Strange atkreipia dėmesį, kad globalizacijos paveiktoje modernioje tarptautinėje aplinkoje valstybės apskritai praranda monopolį į galią¹¹. Vis didesnę įtaką įgauna didžiosios korporacijos, nevyriausybinės organizacijos ir kiti nevalstybiniai subjektai. Kiti autoriai akcentuoja suvereniteto fragmentaciją. Patrickas Tyrrellas prognozuoja, kad šalia valstybės suvereniteto globalioje informacinėje erdvėje formuosis lingvistiniai, religiniai ar kultūriniai

⁴ Lopata R., Žalys V. „Lietuvos geopolitinis kodas“, *Politologija* Nr. 1 (6), 1995, p. 13–21.

⁵ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

⁶ Панарин И., *Технология информационной войны*, КСП+, 2003; Панарин И., *Информационная война и мир*. Олма-Пресс, 2003; Панарин И., *Информационная война и дипломатия*, Городец, 2004.

⁷ Манойло А. В., *Государственная информационная политика в особых условиях*, Москва, 2003, <http://www.psyfactor.org/lib/psywar27.htm>, 2006 11 02.

⁸ Растргуев С. П. *Информационная война*, Радио и связь, 1999, <http://www.bookap.by.ru/psywar/in-fowar/oglav.shtm>, 2006 11 02;

Растргуев С. П. „Инфицирование как способ защиты жизни“, 1996, <http://www.koob.ru/rastorguev/virus>, 2006 11 02.

⁹ Почепцов Г. Г., *Информационные войны*, Киев: Ваклер, 2000.

¹⁰ Clark I., *Globalization and Fragmentation: International Relations in the Twentieth Century*, Oxford University Press, 1997, 196.

¹¹ Strange S., *The Retreat of State: the Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, 1996.

suverenitetai, nebūtinai sutampantys su valstybių teritorinėmis ribomis¹². Kyla klausimas, kas taps šių naujų erdvių suverenais?

Robertas Keohane ir Josephas Nye įsitikinę, kad šiais suverenais išliks valstybės, jei sėkmingai prisitaikys prie informacinio amžiaus realijų ir užsitikrins švelniosios galios kontrolę¹³. Švelniąją galią šie autoriai apibrėžia „kaip galimybę pasiekti norimus rezultatus, nes kiti siekia to, ko sieki tu“¹⁴. Tokia galia ryškiai skiriasi nuo Šaltojo karo metu dominavusios tradicinės karinės galios.

Būtent švelniosios galios koncepcija tampa viena iš pamatinių informacinės geopolitikos sampratų. XXI a. pagrindiniai tokios galios ištekliai bus informacija, informacinės technologijos bei žiniasklaidos priemonės. Dar Jamesas Burnhamas atkreipė dėmesį į tai kad, „industriniame amžiuje galia buvo sutelkta didžiojo kapitalo savininkų rankose, o poindustrinėje eroje galia pereina į vadybininkų ir administratorių rankas“¹⁵. Šie naujieji galingieji – tai informacijos ir žinių vadybininkai. Frankfurto mokyklos pasekėjai dar praeito amžiaus viduryje juos vadino „viešosios nuomonės vadybininkais“¹⁶.

Užsienio politikos efektyvumas ateityje vis labiau priklausys nuo to, kiek patrauklios ir populiarios bus valstybės propaguojamos idėjos. Formuodamos koalicijas bei užsitikrindamos paramą tarptautinėms iniciatyvoms, valstybės turės pasitelkti ryšių su visuomene arba politikos marketingo principus¹⁷. Galima teigti, kad šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje keičiasi galingųjų bruožai. Šiuos pokyčius galima iliustruoti chrestomatiniu Niccolo Machiavellio elitų skirstymu į „lapių“ ir „liūtų“ tipus, kurių savo teorijoje naudoja Vilfredas Pareto:

¹² Tyrrell P. „The Information Revolution“, *Netherlands Annual Review of Military Studies (NLARMS): Information Operations*, ed., Bosch J. M. J., Luijff H. A. M., Mollema, Haveka A. R., 1999, p. 73.

¹³ Keohane R. O., Nye J. S. „Power and Interdependence in the Information Age“, *Foreign Affairs* Nr. 5 (77), 1998, <http://www.ksg.harvard.edu/prg/nye/power.pdf>, 2006 11 02.

¹⁴ *Ten pat.*

¹⁵ Rush M., *Politics and Society: an Introduction to Political Sociology*. Harvester Wheatsheaf, 1992, p. 65.

¹⁶ Macnamara J. R., „Mass Media Effects: a Review of 50 Years of Media Effects Research“, *CARMA White paper*, 2003, p. 2, [http://www.masscom.com.au/Downloads/Media_Effects_\(A4\).pdf](http://www.masscom.com.au/Downloads/Media_Effects_(A4).pdf), 2006 11 02.

¹⁷ Henneberg S. C., „Political Marketing Theory“, *Working Paper Series, University of Bath*, 2004, <http://www.bath.ac.uk/management/research/pdf/2004-01.pdf>, 2006 11 02.

Lentelė 1. Machiavello elito tipų bruožai Pareto teorijoje

Lapės	Liūtai
Intelligentiški, manipulatoriai, turintys lakią vaizduotę, siekiantys konsensuso, lankstūs, atkaklūs, ištvėringi.	Linkę konfrontuoti, ryžtingi, principingi, patikimi, nekantrūs, negaiilestingi, nelankstūs.

Šaltinis: Rush M., *Politics and Society: an Introduction to Political Sociology*. Harvester Wheatsheaf, 1992, p. 64.

Pareto iškeltas šių skirtingų elitų kovos ir kaitos principas pasireiškia ir tarptautinėje erdvėje: Šaltojo karo metu tarptautiniuose santykiuose dominavusį „liūtų“ tipą ir jam būdingus bruožus keičia informacijos amžiaus „lapės“, t. y. valstybės, kurios įtvirtindamos savo valią sugeba efektyviai manipuluoti informacija, politikoje pasitelkia įtikinėjimą, lanksčiai, bet atkakliai siekia savo politikos, vertybių bei kultūros populiarumo.

Šiuolaikinei geopolitikai socialiniai-komunikaciniai ištekliai (TV kanalai, radijas, spauda) tampa tokie pat svarbūs kaip ir natūralieji ištekliai (nafta, dujos). Telekomunikacijų rinkų kontrolė įgauna tokią reikšmę, kad valstybių vidaus rinkose ir globalioje informacinėje erdvėje pasireiškia aršios ekonominės-politinės kovos dėl žiniasklaidos kontrolės. Vygantas Žylė atkreipia dėmesį į tai, kad „pati jėga vis labiau įgauna komunikacinių struktūrų pavidalą, kuris ir yra beveik vienintelė tos jėgos raiška“¹⁸.

1.2. Globali informacinė erdvė – naujas geopolitikos laukas

Informacijos amžiuje kinta ne tik galios, bet ir erdvės suvokimas. Frankas Websteris, analizuodamas informacinės visuomenės fenomeną, pabrėžia jo daugialypiškumą ir skiria kelis šiuolaikinei geopolitikai aktualius aspektus:

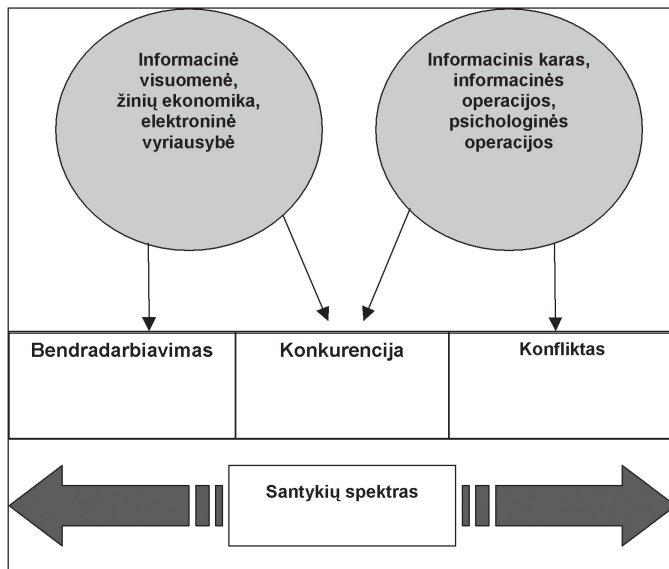
- *technologinį*, kuris pabrėžia informacinių technologijų paplitimo mastą ir jų eksploatavimo kaštų mažėjimo tendenciją;
- *ekonominį*, kuris akcentuoja žinių ekonomikos svarbą šiuolaikinių visuomenių konkurencingumui;
- *profesinį*, kuris pabrėžia darbo vietų informacijos sferoje pasiūlos augimą;
- *erdvinį*, kuris akcentuoja globalų informacinių tinklų paplitimą, keičiantį geografinių barjerų ir laiko reikšmę;
- *kultūrinį*, kuris informacijos kūrimo ir sklaidos procese pabrėžia

¹⁸ Žylė V., „Sukonstruotos ideologijos tikrovė“, *Informacijos mokslai* Nr. 13, 2000, p. 31.

tarpininkų vaidmenį, taip pat pačios informacijos gausėjimo tendenciją bei iš to kylančias socialinės realybės interpretacijos problemas¹⁹.

Būtent erdvinis ir kultūrinis informacinės visuomenės aspektai sudomino informacinės geopolitikos atstovus. Dar Alvinas Toffleris atkreipė dėmesį, kad kapitalistinės visuomenės, žengdamos į postindustrinę erą, „kuria informacinės erdves, kuriose pranešimai bei žinios paskirstomi taip pat efektyviai, kaip produktai ir natūralūs išteklių industriniame amžiuje“²⁰. Formuojasi nauja erdvė, kuri yra globalizacijos padarinys. Websteris teigia, kad globalizacija – „tai rinkų, valiutų, korporacinių organizacijų jungimasis“²¹. Šį reiškinį plačiau galima apibrėžti kaip pasaulinį informacinių technologijų standartų, valdymo ir gamybos šablonų įsitvirtinimą bei socialinių ir politinių struktūrų, kultūrų ir vertybių supanašėjimą. Analizuojant informacinę erdvę globalizacijos kontekste yra pabrėžiamas pasaulinis, visuotinis, šios erdvės mastas. Tačiau globali informacinė erdvė nėra vienalytė. Egzistuoja atskiros ne tik valstybių, bet ir kultūrų, religijų informacinės erdvės. Taigi globalią informacinę erdvę reikia analizuoti ir skirtumų įtinklinimo, arba internacionalizacijos, kontekste. Šį procesą galima apibrėžti kaip intensyvėjančius sąryšius tarp skirtingų tarptautinių santykių subjektų, sujungiančius juos į vieną bendriją, kurioje išsaugomas tautinis, kultūrinis ar religinis savitumas.

Pabrėžiant ne tik bendrumus, bet ir skirtumus, atkreipiamas dėmesys į tai, kad santykių spektras šioje erdvėje gali svyruoti nuo bendradarbiavimo iki konflikto, atitinkamai gali kisti priemonės, naudojamos tikslams pasiekti.

Schema 1. Santykių globalioje informacinėje erdvėje spektras ir naudojamos priemonės.

¹⁹ Webster F., *Informacinės visuomenės teorijos*, Vilnius, Poligrafija ir informatika, 2006, p. 14-27.

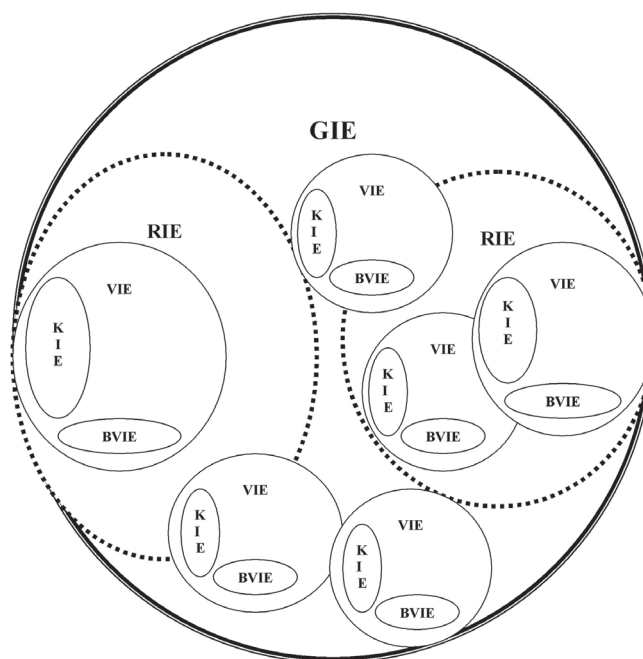
²⁰ Toffler A., *The Third Wave*, Bantam Books, 1980, p. 35.

²¹ Webster (išnaša 19), p. 75.

Šiuolaikinės geopolitinio balanso paieškos vyksta globalioje informacinėje erdvėje (GIE)²² (žr. Schema 2). Šios erdvės sampratą pristatė Kanados saugumo ir karo studijų bendruomenės atstovai²³. Tačiau juos domino, kaip ši erdvė daro įtaką moderniems kariniams konfliktams. Kiti autoriai, atsiriboję nuo karinių aspektų, pateikė savo globalios informacinės erdvės viziją, sudarytą iš tokių elementų²⁴:

- informacinių sistemų, į kurias įeina komunikacijos tinklai (informacijos persiuntimo priemonės), telekomunikacijos transliavimo technologijos (informacijos pristatymo priemonės) ir programinė įranga (vartotojui patogūs informacijos apdorojimo ir pateikimo sprendimai);

- informacijos;
- žmonių.

Šaltinis: Adaptuota schema, žr. Jones A., Gerald L., Kovacich, Perry G., Luzwick, *Global Information Warfare: How Businesses, Governments, and Others Achieve Objectives and Attain Competitive Advantages*. Auerbach Publ, 2002, p. 56.

Schema 2. Globali informacinė erdvė²⁵

²² Vartojami *global information environment* (angl.) arba *global information infrastructure* (angl.) terminai [N. M.].

²³ Garigue R., Romet T., „Information Warfare and the Canadian Forces“, National defense, May 1996, http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/canada/iw_&_cf.pdf, 2006 11 02.

²⁴ Jones A., Gerald L., Kovacich, Perry G., Luzwick, *Global Information Warfare: How Businesses, Governments, and Others Achieve Objectives and Attain Competitive Advantages*. Auerbach Publ, 2002, p. 56.

²⁵ GIE – globali informacinė erdvė; RIE – regioninė informacinė erdvė; VIE – valstybės informacinė erdvė; BVIE – bazinė valstybės informacinė erdvė; KIE – karinė informacinė erdvė.

Žiniasklaidos erdvės pokyčius analizavęs Ivanas Zassourskis teigia, kad tradicinė Gutenbergo visata elektroninės žiniasklaidos ir interneto dėka išsiplėtė iki globalių mastų ir sujungė valstybes, kultūras ir religijas į vieną informacinį tinklą²⁶. Johnas Arquilla ir Davidas Ronfeldtas tokią erdvę pavadino „noosfera“²⁷. Į šią erdvę, jų manymu, patenka ir virtuali (*cyberspace* – angl.), ir žiniasklaidos erdvės²⁸. Rusijos informacinės geopolitikos ekspertas Panarinas taip pat vartoja šį terminą. Jam „noosfera“ – tai savotiška pseudoreali erdvė, kurioje galima modeliuoti Rusijos geopolitines koncepcijas, turinčias realių politinių pasekmių²⁹.

Globali informacinė erdvė (GIE) – tai tarpusavyje sąveikaujančios arba konfliktuojančios valstybių informacinės erdvės (VIE) bei kultūrinio, religinio ar politinio pagrindu susiformavusios regioninės informacinės erdvės (RIE)³⁰, kurios susijusios informaciniais, telekomunikaciniais bei žiniasklaidos sąryšiais. Bazinė valstybės informacinė erdvė (BVIE) – tai šerdis, nuo kurios apskritai priklauso valstybės egzistavimas. Karinių konfliktų metu ypatingą svarbą įgauna ir valstybės karinės informacinės erdvės (KIE) apsauga. Rusijos ekspertų įsitikinimu, valstybės šerđį sudaro ne tik techninės kilmės sistemos, bet ir tos, kurių pagrindas yra socialiniai-psichologiniai sąryšiai:

- valstybės kultūros paveldas, žmonių patriotizmas ir vertybinės nuostatos;
- gebėjimas efektyviai skleisti oficialią Rusijos politiką įvairiais klausimais savo visuomenei ir tarptautinei bendruomenei³¹.

Teigiama³², kad šiuo metu 53 pasaulio šalys formaliai deklaravo savo valstybines informacines erdves (VIE)³³ ir jas analizuoja bei tobulina norėdamos užsitikrinti saugumą bei stabilų jų funkcionavimą.

Informacinės geopolitikos atstovai ypač domisi regioninėmis informacinėmis erdvėmis (RIE). Visos kitos globalios informacinės erdvės sudedamosios dalys turi geografinius valstybinius pamatus, tuo tarpu „regioninės informacinės erdvės pamatas – tai erdvinis kultūros, vertybių, religijos, verslo įprasminimas“³⁴. Aktyvią informacinę politiką modernioje tarptautinių santykių erdvėje Arquilla ir Ronfeldtas vadina „noopolitika“³⁵.

²⁶ Zassoursky I., „Media and Politics in Russia in the Nineties“, *East Political Science Review* Nr. 6, 2000, <http://www.polito.ubbcluj.ro/EAST/East6/zassoursky.htm>, 2006 11 02.

²⁷ *Noos* – graikų kalba reiškia protą [N. M.].

²⁸ Arquilla J., Ronfeldt D. F., *The Emergence of Noopolitik: Towards An American Information Strategy*, RAND Corp., 1999, p. 4.

²⁹ Панарин, Информационная война и дипломатия, (išnaša 6) p. 176.

³⁰ Galimi regioninių informacinių erdvių pavyzdžiai: „Posovietinė erdvė“, „Europos erdvė“, „Rytų kultūra“, „Islamo pasaulis“ ir pan. [N. M.].

³¹ „Доктрина информационной безопасности Российской Федерации“, http://www.scrf.gov.ru/documents/decrees/2000_pr-1895.shtml, 2006 11 02.

³² Jones, Kovacich, Luzwick (išnaša 24), p. 56.

³³ Pavadinimai gali skirtis: *national information infrastructure*, *national information environment* (angl.) ir pan. [N. M.]

³⁴ Jones, Kovacich, Luzwick (išnaša 24), p. 61.

³⁵ Arquilla, Ronfeldt (išnaša 27), p. 24.

Šiuo atveju posovietinės erdvės terminas Rusijos geopolitikams tampa modernios geopolitinės kovos arena³⁶. Tai verčia naujai pažvelgti į tėvynainių fenomeną³⁷ (rus. *соотечественники*) ir jų reikalais besirūpinančių steigiamų institucijų veiklą³⁸.

1.3. Nuo klasikinės iki informacinės geopolitikos

Geopolitika apibrėžiama kaip „galios transformacija erdvėje“³⁹. Todėl galios ir erdvės sampratų pokyčiai verčia susimąstyti ir apie potencialias geopolitikos disciplinos transformacijas. XX a. pradžioje geopolitika tiesiogiai siejosi su politine geografija. Įvyko pagrindiniai geografiniai atradimai, susiformavo išbaigtas pasaulio vaizdas. Todėl prasidėjo centrinės ašies, kurios kontrolė valstybei suteiktų didžiausią galią, paieškos. Halfordui Mackinderiui tokia ašimi tapo Eurazijoje išitvirtinęs Heartlandas⁴⁰, Alfredas Mahanas manė, kad galią valstybėms suteikia jūrų kontrolė⁴¹. Šie autoriai suformulavo pagrindinę klasikinės geopolitikos tradiciją – amžiną ginčą tarp jūrinės ir sausumos galių. Prie šio ginčo vėliau prisijungė Nikolas Spykmanas ir Karlas Haushoferis⁴². Pabrėžtina, kad vienas esminių klasikinės geopolitikos bruožų tapo dichotomijos įtvirtinimas tarptautinėje politikoje: jūros ir sausumos priešpriešą keitė Šiaurės ir Pietų, kapitalistinio ir komunistinio bloką, krikščionybės bei islamo akistata.

Geopolitikos pradininkams būdingas geografinis determinizmas valstybės politiką ir jos raidą išspraudžia į griežtus topografinius rėmus. Vėlesni klasikinės geopolitikos atstovai suvokė, kad disciplinos ribas keičia technologinė pažanga – taip pradėta svarstyti apie naują kovą dėl galios ore⁴³, kosmose⁴⁴. Geopolitikos raidai įtakos turėjo ne tik gilėjantis ir plėtantis fizinio pasaulio pažinimas, bet ir intensyvėjantis kai kurių geopolitikų dėmesys socialiniam pasauliui. Istorijos, ekonomikos, kultūros bei psichologijos struktūrinė, o kai kuriais atvejais net ir topografinė analizė lėmė tai, kad pradėti kurti civilizacijų, kultūrų ar religijų žemėlapiai. Prie tokių naujųjų klasikinių geopolitikos teorijų kartais priskiriami Samuelio Huntingtono ir Franciso Fukuyamos darbai. Nors po Šaltojo karo suklestėjusios civilizacijų konflikto ar liberalaus kapitalizmo pergalės koncepcijos – tai naujoviškas požiūris į geopolitikos problemas, tačiau jos priskiriamos klasikinės geopolitikos srovei: „Kai kurių tarptautinių

³⁶ Разуваев В. В., *Геополитика постсоветского пространства РАН*, Ин-т Европы, 1993.

³⁷ Панарин И., „Информационная поддержка соотечественников“, <http://www.panarin.com/>, 2006 11 02.

³⁸ 2005 m. kovo mėnesį buvo įsteigta Tarprekšinių ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis valdyba prie Rusijos prezidento administracijos, kurios vadovu paskirtas Modestas Kolerovas, žr. <http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=027071>, 2006 11 02.

³⁹ Laurinavičius, Motieka, Statkus (išnaša 5), p. 13.

⁴⁰ Дугин А., *Основы Геополитики*, Москва: Арктогея, 2000, <http://www.geopolitika.ru/geopol1.htm#3>, 2006 11 02.

⁴¹ *Ten pat.*

⁴² *Ten pat.*

⁴³ Giulio Douhet, Hugh Montague Trenchard, William (Billy) Mitchell.

⁴⁴ E. C., *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, Frank Cass Publ., 2002.

santykių analitikų atsakas į šiuolaikinės tarptautinės politikos iššūkius iš esmės neperžengia klasikinės geopolitikos ribų⁴⁵.

Šiuolaikiniam klasikinei geopolitikai atstovams ir fizinis, ir socialinis pasauliai yra baigtiniai ir apibrėžti. Jie nepriima kritikų prielaidos, kad tą pasaulį, siekdami savo tikslų ir trokšdami galios, kuria atskiri žmonės, visuomenės, nevyriausybinės organizacijos, transnacionalinės korporacijos, žiniasklaidos konglomeratai ir atskiros valstybės. Geografinių atradimų era baigėsi, tačiau socialinė realybė nėra baigtinė – ji iš dalies modeliuojama. Informacinė visuomenė disponuoja socialiniais ištekliais, kurie kardinaliai skiriasi nuo industrinėje visuomenėje dominavusių išteklių. Be to, informacinės technologijos ir komunikacijos priemonės sudaro prielaidas peržengti fizinio pasaulio rėmus ir kurti „media realybę“, aktyviai konstruoti tapatybes, jungtis į virtualias bendruomenes, kurios nepaiso geografinių barjerų⁴⁶.

Dar XX a. prancūzų geopolitikas Paulis Vidalis de la Blašas, kritikuodamas savo kolegas, pabrėžė, kad geopolitikoje svarbus ne tik geografinis, bet ir žmogiškasis veiksnys. Būtent čia slypi iniciatyva, vertybės, norai bei siekiai, kurie lemia, ar politikoje panaudojamas geografinis faktorius, ar jis ignoruojamas⁴⁷. Anksčiau iš valstybės ar visuomenės kylanti iniciatyva, susidūrusi su nepalankiais politinės geografijos barjeriais, bandydavo juos įveikti pasitelkdama karinę jėgą: geriausiu to pavyzdžiu tapo fašistinės Vokietijos siekis kontroliuoti Heartlandą. Tačiau informacinė revoliucija sukuria galimybes politinei žmonių ar valstybių iniciatyvai reikštis globalioje informacinėje erdvėje, kur nesutarimai įgauna informacinio, o ne karinio (klasikine prasme) konflikto išraišką.

Taigi naujosios geopolitikos atstovams galios transformacija erdvėje – tai visuomenių bei valstybių kova globalioje informacinėje erdvėje pasitelkiant informacinių technologijų ir komunikacijos priemones. Ši erdvė gali būti padalyta ne vien pasitelkus ginklus.

Šiuolaikiniai Rusijos geopolitiniai projektai apima ir vakariečių (*западники* – rus.), ir panslavistų, ir Eurazijos didžiosios valstybės vizijas⁴⁸. Jos skiriasi daugeliu aspektų, tačiau visoms būdingas dvejopas idėjinis pamatas. Visų pirma išskirtinas neoimperinis diskursas, kuris gali svyruoti nuo raginimų plėstis tiek į Vakarus, tiek į Pietvakarius iki siūlymų politiškai ir ideologiškai konsoliduoti valstybę, t. y. sėkmingai išgyventi posovietinį imperijos „susi-traukimo ciklą“ bei koncentruoti galią ir išteklius naujam „ekspansijos ciklui“⁴⁹. Toks naujos ekspansijos ciklas siejamas ne su tradicinėmis geopolitinės plėtros

⁴⁵ Ališauskas R., „Interneto geopolitika“ in Vaičiūnas Ž., sudar., *Geopolitikos akiračiai*, Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 15.

⁴⁶ „Virtualios socialinės bendruomenės“, „internetu bendruomenės“, „tinkliniai sociumai“, „virtualios koalicijos“ jau tapo mokslinių tyrimų objektais, žr. Castelfranchi C., Yao-Hua T., *Trust and Deception in Virtual Societies*. Kluwer Academic Publ., 2001.

⁴⁷ Дугин (išnaša 40).

⁴⁸ Lopata R., Statkus N., „Empires, the World Order and Small States“, *Lithuanian Foreign Policy Review* Nr. 1–2 (15–16), 2005, p. 40.

⁴⁹ „К барьеру: Дуэль Павловского и Белковского“, Интегрум, <http://kreml.org/other/82246730>, 2006 11 02.

vizijomis, o su informacine ekspansija, apie kurią pastaruoju metu aktyviai šneka ir Panarinas⁵⁰. Antra, šiuose projektuose ypatinga reikšmė suteikiama Rusijos stačiatikių bažnyčiai. Būtent religijos aspektas leidžia geopolitikams šnekėti apie „Rusijos civilizaciją“ ar Trečiosios Romos perspektyvą, kur taip pat pabrėžiamas informacinis lygmuo. Teigiama, kad per paskutinius dešimtmečius bažnyčia buvo atribota nuo žiniasklaidos, todėl jai turi būti gražinti komunikacijos svertai⁵¹. Duginas žengia dar toliau ir šiuo metu aktyviai dirba religinėje informacinėje erdvėje⁵².

Panarinas teigia, kad jis pirmasis suformulavo informacinės geopolitikos koncepciją⁵³, kuri į pirmą vietą iškelia kovos dėl informacijos, o ne dėl fizinės teritorijos svarbą. Tačiau daug dėmesio šiems klausimams skiria ir Manoilo. Pastarasis autorius teigia, kad valstybių informacinės erdvės gali susidurti, bendradarbiauti, konkuruoti. Viena valstybė gali efektyviai skverbtis į kitos erdvę; bet manipuliuoti jos visuomenės nuomone įmanoma tik tuo atveju, kai tarp šių erdvių egzistuoja bendri kodai (kalba, religija, istorinė patirtis ir pan.)⁵⁴. Priešingu atveju įvyksta susidūrimas, kuris gali turėti ekstremalių išraiškų. Manoilo teigia, kad dominavimą geopolitinio oponento informacinėje erdvėje galima užsitikrinti naudojant tokias pagrindines priemones⁵⁵:

- *Užslėptą informacinį valdymą* vidiniais konkurento politiniais, ekonominiais bei kultūriniais procesais, o tai sukurtų informacinės, ideologinės, ekonominės bei kultūrinės ekspansijos foną ir nulemtų manipuliatoriui naudinges oponento sprendimus.

- *Informacinę-psichologinę agresiją, kuri remiasi ekonominiu, politiniu ir diplomatinio spaudimu.* Gruzijos ir Moldavijos vynu blokada, kurią iki šiol lydi intensyvi informacinė-psichologinė ataka⁵⁶, galima prilyginti šios priemonės panaudojimui.

- *Informacinį karą, grindžiamą ekonomine blokada bei jėgos panaudojimo grėsme.* Šią priemonę Rusija pasitelkė reaguodama į Gruzijoje įvykusį Rusijos kariškių areštą⁵⁷. Be to, ne tik Gruzijoje, bet ir kituose posovietinės erdvės užšaldytuose kariniuose konfliktuose Rusija iki šiol dislokuoja savo karines pajėgas – taip šalia informacinio karo svertų išlaikoma jėgos panaudojimo galimybė.

Subtiliai ar agresyviai informacinei ekspansijai ypač palanki technologinė

⁵⁰ Панарин И, „Евразийская Русь – Информационная Империя“, <http://www.panarin.com/comment/465>, 2006 11 02.

⁵¹ Павловский Г., „Идеология: Наша информационная доктрина“, <http://www.strana.ru/about/02.html>, 2006 11 02.

⁵² Duginas yra laidos „Vechi“ kūrėjas ir vedėjas religiniame televizijos kanale „Spas, žr. <http://vehi.tv> ir <http://www.spastv.ru>, 2006 11 02.

⁵³ Тымчук Д., „Информационная геополитика: от теории до практики“, <http://www.panarin.com/comment/249>, 2006 11 02.

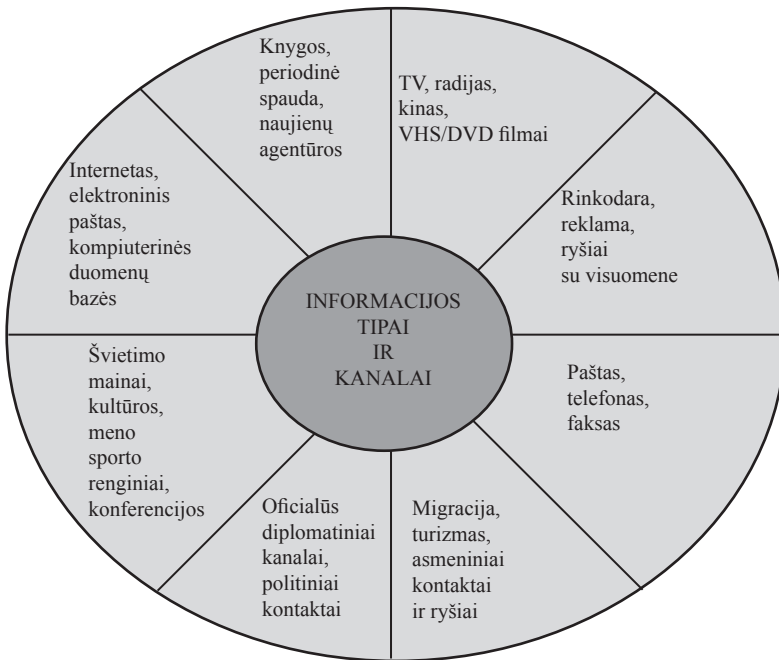
⁵⁴ Манойло (išnaša 7), p. 76.

⁵⁵ *Ten pat*, p. 17.

⁵⁶ Žr. naujienų rubriką „Запрет на ввоз молдавских и грузинских вин и минеральной воды в Россию“, Regnum, <http://www.regnum.ru/dossier/833.html>, 2006 11 02.

⁵⁷ Žr. naujienų rubriką „Обострение отношений между Россией и Грузией“, Regnum, <http://www.regnum.ru/dossier/1056.html>, 2006 11 02.

valstybės bei psichologinė visuomenės priklausomybė nuo kitos valstybės informacinių išteklių, o potencialių įtakos įrankių ir technikų įvairovę galima iliustruoti Renaldo Gudausko suformuluotu informacinių srautų modeliu.

Šaltinis: Adaptuotas Renaldo Gudausko modelis, žr.: Gudauskas R., „Valstybės informacijos strategijos Lietuvos įvaizdžio kūrimo srityje matmenys“, *Informacijos mokslai* Nr. 6(1), 1997.

Schema 3. Informacinių srautų modelis

Suprantama, tai nėra pilnas informacinių kanalų, priemonių bei įtakos technikų sąrašas, tačiau ši schema iliustruoja didžiulį šio proceso kompleksumą. Manoilo pabrėžia, kad kiekvienoje valstybėje egzistuoja nacionalinė informacijos kūrimo ir paskleidimo specifika – tai susiję su kalbiniais, kultūros, religiniais informacijos priėmimo ir suvokimo aspektais⁵⁸. Valstybės informacinę erdvę sudaro tik jai būdinga informacinė – telekomunikacinė infrastruktūra, atitinkami informacijos ištekliai, valstybėje galiojantys telekomunikacijos, žiniasklaidos bei pramogų verslo rinkos principai ir, suprantama, juos reguliuojanti teisinė bazė. Todėl vienas svarbiausių veiksnių, kuris lemia informacinės geopolitikos efektyvumą, – tai kitų valstybių informacinių erdvių gilus ekspertinis išmanymas. Tik ištyrus aplinką parenkamos atitinkamos komunikavimo priemonės, įtikinėjimo technika. Todėl informacinė geopolitika

⁵⁸ Манойло (išnaša 7), p. 79.

pabrėžia būtinybę kurti pajėgias kaimyninių informacinių erdvių monitoringo sistemas, pasitelkti šiai veiklai būtinus intelektinius išteklius.

Manoilo siūlo kriterijus⁵⁹, kuriais remiantis būtų galima nustatyti informacinės geopolitikos veiksmingumą ir kuriuos apibendrinti galima taip:

- Sugebėjimas efektyviai kontroliuoti savo informacinės erdvės segmentą – tai ir informacinės infrastruktūros išsivystymo lygis, ir informacijos bei žinių kiekybinė ir kokybinė išraiška, ir nepriklausomybė (ekonominė ir kultūrinė) nuo užsienio telekomunikacinių struktūrų bei strateginės informacijos.

- Sugebėjimas užtikrinti savo informacinės erdvės saugumą nuo konkurentų informacinės ekspansijos ir atakų.

- Sugebėjimas plėsti savo įtaką globalioje informacinėje erdvėje, kuris priklauso nuo gebėjimo vykdyti aktyvią informacinę politiką konkurentų atžvilgiu.

- Sugebėjimas informacinei kovai suburti sąjungininkus ir formuoti „informacinės koalicijas“.

Be to, egzistuoja faktoriai, kurie susilpnina valstybės informacinės erdvės atsparumą informacinei ekspansijai – tai informacinės politikos dezorientacija bei politinių prioritetų ir valstybės vizijos neapibrėžtumai. Tokia situacija kuria sąlygas informacinėms atakoms destabilizuoti politinę situaciją valstybės viduje ir drauge primesti išorinius krizės sprendimo būdus. Suprantama, kad tokie sprendimai turėtų tenkinti tik įtaką darančią valstybę. Manoilo savo monografijoje apibendrinamas teigia:

„Informacinė psichologinė ekspansija – tai veikla, kuria siekiama nacionalinių interesų, nekonfliktinio įsiskverbimo į socialinius, kultūrinius visuomenės santykius naudojant metodą. Siekiama nuoseklaus, laipsniško, nuo pačios visuomenės užslėpto socialinių santykių sistemos keitimo pagal įtaką darančiojo modelį. Informacinės atakos yra nukreiptos į nusistovėjusią ideologiją, nacionalines vertybes siekiant pakeisti įtaką darančiojo vertybėmis bei ideologinėmis nuostatomis. Tokios veiklos įrankiai – strateginių išteklių, informacinės-telekomunikacinės struktūros, žiniasklaidos rinkos kontrolė“⁶⁰.

Taigi informacinės geopolitikos atstovų požiūris į galią skiriasi nuo šios disciplinos klasikų požiūrio. Pastariesiems galia – tai vadovavimas įvairioms gyvenimo sferoms (politika, ekonomika), kurio ribas nusako politinė geografija, t. y. valstybės teritorija ir sienos. Naujosios geopolitikos atstovai teigia, kad galia – tai vadovavimas informacinei sferai, kuris remiasi žiniomis, informacinės infrastruktūros kontrole bei įtakos viešajai nuomonei technikomis⁶¹.

⁵⁹ *Ten pat*, p. 272.

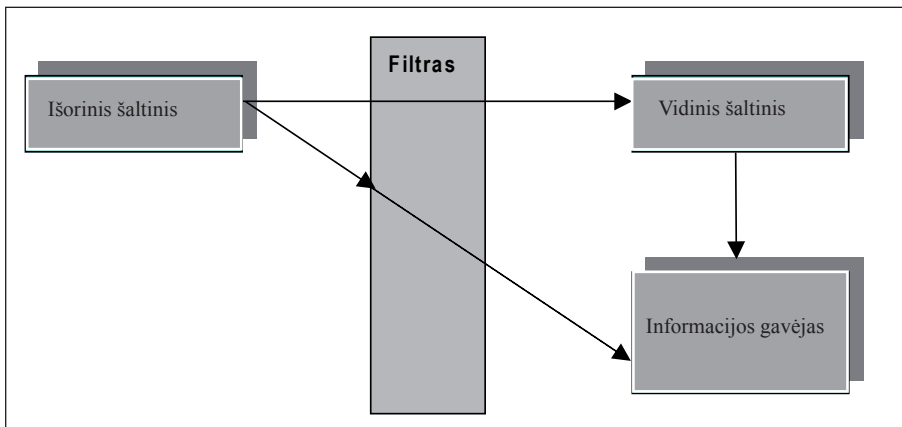
⁶⁰ *Ten pat*, p. 303.

⁶¹ Попов В., „Коммуникативная и социальная природа и функция власти“, <http://www.informanalytic.ru/images/stories/text/popov5.zip>, 2006 11 02.

2. Informacinis karas, kaip geopolitinės kovos įrankis

2.1. Valstybės informacinė kultūra – šiuolaikinės visuomenės apsaugos mechanizmas

Geopolitikos klasikas Friedrichas Ratzelis valstybes vaizdavo kaip gyvus organizmus⁶², kuriems būdinga augimo tendencija. Jų teritorines sienas ir geografines ribas šis geopolitikas lygino su žmogaus oda, kuri atlieka apsaugines organizmo funkcijas. Informacijos amžiuje valstybės apsaugos funkcijas atlieka ne tiek sienos, kiek jų informacinėje erdvėje susiformavusi dominuojanti pasaulėžiūra – tai informacinis filtras, metakonstrukcija, kuri padeda visuomenei suprasti, atrinkti, rūšiuoti ar atmesti informaciją apie save bei išorinį pasaulį. Informacinė geopolitika, pasitelkusi informacinio karo priemones, visų pirma siekia įveikti šį filtrą. Tokiems veiksams savo tyrimuose daug dėmesio skyrė Počepcovas ir Rastragujevas. Pirmasis analizavo įtakos efektyvumo problemą ir pabrėžė, kad poveikis iš vidaus visada efektyvesnis už įtaką iš išorės⁶³.

Šaltinis: Georgijaus Počepcovo modelis, kurį Darius Petrošius taiko operatyvinei veiklai, žr. Petrošius D., *Informacinis karas ir jo galimybė operatyvinėje veikloje*, p. 115.

Schema 4. Informacijos pateikimas apeinant filtrą

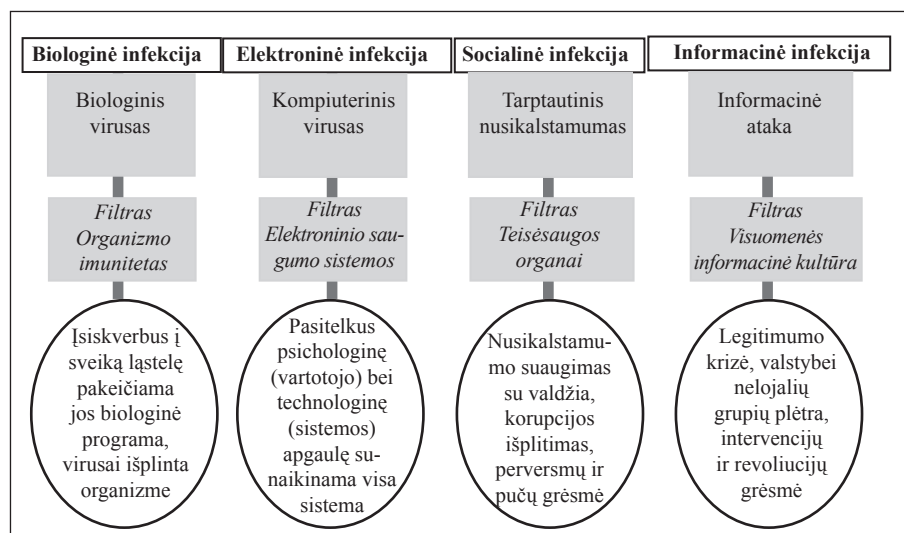
Počepcovo modelį galima paaiškinti pasitelkus asmenybės psichologinės apsaugos principą, kai žmogus atsiriboja nuo informacijos, kuri, kaip jis įsivaizduoja, neatitinka jo vertybinių nuostatų ir gali sugriauti jo asmenybės branduolį. Rusijos informacinio karo ekspertas Jurijus Kolinus teigia, kad

⁶² Дугин (išnaša 40).

⁶³ Почепцов (išnaša 9), p. 502.

„panašus psichologinės apsaugos elementas egzistuoja ir visuomenėje, kuri, vengdama dezintegracijos, atmeta ir išstumia iš savo kolektyvinės sąmonės nusistovėjusią pasaulėžiūrą ir nacionaliniam identitetui prieštaraujančią informaciją“⁶⁴. Teigiama, kad toks filtras atlieka visuomenės imuniteto funkciją. Kiekvienoje valstybėje egzistuoja išskirtinės techninės ir kultūrinės konstrukcijos, kuriomis yra išsąmoninamos žinios, – atsiranda suvokimas. Informacinis karas bando išsiskverbti ir tapti šių konstrukcijų sudedamąja dalimi, kad galėtų daryti įtaką visuomenei iš vidaus.

Toks visuomenės apsaugos mechanizmas tapo Rastragujevo analizės objektu⁶⁵. Šis autorius informacinį karą prilygina informacinei infekcijai ir analizuoja šį reiškinį biologinių, kompiuterinių bei socialinių infekcijų kontekste.

Šaltinis: Modelį autorius sudarė pagal Rastragujevo informacinio karo sampratą.

Schema 5. Apsaugos neutralizavimo principas Rastragujevo informacinio karo sampratoje

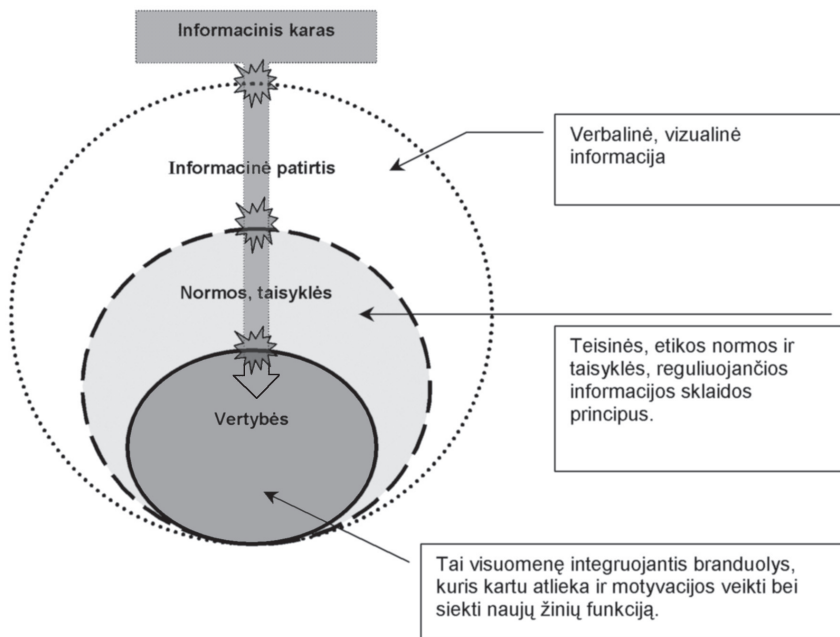
Informacinio karo metu visada ieškoma silpnųjų visuomenės apsaugos mechanizmo vietų. Tai gali būti didelis visuomenės dezintegracijos laipsnis, istorinės traumos arba valstybės bei atskirų jos elementų (žiniasklaidos, švietimo sistemos ir pan.) silpnumas ir pažeidžiamumas ekonominėmis ar kitokiomis priemonėmis. Informacinis karas taikosi į visuomenės ir valdžios bei visuomenės grupių tarpusavio santykius siekiant sukelti pasitikėjimo krizę. Počepcovo manymu, kritinė riba kiekvienoje visuomenėje peržengiama tada, kai „daugiau nei 40 proc. žmonių reikalauja radikalių

⁶⁴ Колин Ю., „Информационная война: перспективы и стратегии“, *Научная мысль Кавказа* № 1, 2003, <http://warning.dp.ua/tel7.htm>, 2006 11 02.

⁶⁵ Растрогиев С. П., „Инфицирование как способ защиты жизни.“, <http://www.koob.ru/rastorguev/virus>, 2006 11 02.

politinės sistemos pokyčių, o centrinės valdžios institutais pasitiki mažiau nei 25 proc.“⁶⁶ Šiuo atveju kyla legitimumo krizė bei grėsmė visai valstybės politinei sistemai.

Valstybės informacinės kultūros sampratą analizavusi Daiva Urbonaitė teigia, kad šiuolaikinėje valstybėje egzistuoja išskirtinė informacijos priėmimo ir išsavinimo struktūra su savo komunikacijos normomis ir taisyklėmis. Ši struktūra atlieka sistemos „sociokultūrinio imuniteto vaidmenį“⁶⁷. Būtent valstybės informacinę kultūrą galima išivaizduoti kaip tam tikrą šiuolaikinės visuomenės apsaugos nuo agresyvių informacinės geopolitikos strategijų mechanizmą.

Šaltinis: Modelį autorius sudarė pagal Urbonaitės informacinės kultūros sampratą.

Schema 6. Valstybės informacinė kultūra ir prieš ją nukreiptas informacinis karas

Websteris taip apibendrina kultūros pokyčius informacijos amžiuje: „Šiuolaikinę kultūrą daug labiau negu bet kurią ankstesnę veikia informacija.

⁶⁶ Почепцов (išnaša 9), p. 24.

⁶⁷ Urbonaitė D., „Informacinės kultūros teorinis pagrindimas“, *Informaciniai mokslai* Nr. 10, 1999, p. 55.

Gyvename apsupti medijų, o tai reiškia, kad gyvenimas iš esmės yra žinių apie save ir kitus simbolizavimas, jų apykaita arba pasipriešinimas joms⁶⁸.

Informacinės kultūros branduolys – vertybės (politinės, religinės ir pan.), kurios formuojasi socializacijos proceso metu. Taip visuomenėje įsitvirtina tam tikros vertybės, kurios formuoja motyvaciją siekti tolesnių žinių savo kasdieninei, profesinei ar politinei veiklai. Tačiau informacinės visuomenės vertybių branduolį supa tam tikros komunikacijos normos ir taisyklės, kurios lemia tai, kaip iš informacinės patirties formuojasi žinios, keičiasi ankstesnės ir randasi naujos vertybės. Šios normos – tai ne tik teisinis žiniasklaidos reguliavimas, bet ir žurnalistų, ryšių su visuomene specialistų, lobistų ar politinių konsultantų profesinės etikos taisyklės. Urbonaitė teigia, kad vis aktualesnis tampa tam tikras informacinės visuomenės komunikacijos etiketas⁶⁹, t. y. suvokimas, kaip dera elgtis skleidžiant informaciją ir kaip ne. Suprantama, kad šios komunikacijos normos kardinaliai skiriasi demokratinėse ir totalitarinėse visuomenėse.

Kolinas teigia, kad „informacinio karo tikslas yra visuomenės apsaugos mechanizmo sunaikinimas kartu informacinėje erdvėje paskleidžiant su vertybėmis disonuojančią informaciją bei interpretacijas ir taip destabilizuojant visuomenės dvasinį, politinį bei ekonominį gyvenimą“⁷⁰. Todėl visų pirma yra išnaudojamos valstybės informacinės kultūros normų, taisyklių bei komunikacijos etiketo spragos. Ypatingas dėmesys skiriamas informacinių technologijų, telekomunikacijų bei žiniasklaidos rinkos teisinio reguliavimo aspektams. Išnaudojami rinkos dėsniai, kuriems paklūsta žiniasklaida. Plečiamos ekonomiškai motyvuotos informacinės–komunikacinės sistemos.

Reikia pripažinti, kad informacinio karo ir biologinių ar kompiuterinių virusų analogija yra iš dalies suprastintas požiūris į šią problemą, nes socialiniai ir psichologiniai procesai yra daug sudėtingesni už biologinius ar kompiuterinius. Tokia mąstymo paradigma gali vesti prie radikalių teorijų formulavimo⁷¹. Be to, politikams ir informacinio karo ekspertams gali kilti pagunda spręsti informacinio saugumo klausimus atsiribojimų bei draudimų būdu, kas yra nepriimtina atviroms demokratinėms visuomenėms. Apsauga nuo biologinių ar kompiuterinių virusų yra paprastesnė ir aiškesnė už kompleksinius visuomenės informacinio saugumo sprendimo būdus.

2.2. Nuo tradicinių manipuliavimo technikų iki „mediageninių krizių“ dramaturgijos

Počepcovas teigia, kad reklama yra paremta troškimo strategija, ryšiai su visuomene – pasitikėjimo strategija, propaganda – įtikinėjimo strategija, o

⁶⁸ Webster (išnaša 19), p. 26.

⁶⁹ Urbonaitė (išnaša 67), p. 60.

⁷⁰ Колин (išnaša 64).

⁷¹ „Sidabrinės kulkos“ modelis komunikacijos moksluose arba Pavelo Polujano *noovirusų koncepcija*.

informacinis karas remiasi rezonanso strategija⁷². Pastarąją strategiją galima vadinti rezonansine komunikacija, kai siekiama sudrumsti viešąją erdvę, sukelti ažiotažą, užgožti visą kitą komunikaciją. Tokia strategija nukreipta ne į supratimą ar racionalumą, bet į emocijas ir impulsus. Informacinis karas remiasi trimis esminiais principais:

- Dėmesio atkreipimas.
- Emocijų ir jausmų sužadimas.
- Krizės sprendimo būdų įpiršimas.

Šiuolaikinėse visuomenėse verslo ar politinės komunikacijos sėkmę lemia tai, ar sugebama atkreipti auditorijos dėmesį į savo informaciją⁷³. Informacinio karo priemonėmis siekiama sukelti auditorijos emocijas, sukurti nestabilumo jausmą, nepasitenkinimą ir tuo pat metu visuomenei įpiršti tendencingus dirbtinai sukurtų krizių sprendimo būdus. Informacinio karo metu naudojamos įtakos technikos nėra kažkuo išskirtinės ar absoliučiai originalios. Dažniausiai jos remiasi propagandiniu manipuliavimu, kurį mokslininkai tyrinėjo jau praeito amžiaus pradžioje⁷⁴. Tokia komunikacija remiasi selektyviu politinio, žiniasklaidos elito bei etninių, socialinių grupių informavimu. Be to, informacija dozuojama, kai pateikiama tik ta dalis faktų, kuri yra naudinga įtaką darančiajam, o apie kitus nutylima. Informacinė agresija remiasi psichologiniu spaudimu – tai savotiškas įsakymas veikti, kažką greitai atlikti, nesuteikiant laiko susimąstyti bei pasinaudoti alternatyviais informacijos šaltiniais. Be to, tokios atakos paprastai remiasi pseudoįvykiais:

„Pseudoįvykis nėra spontaniškas – jį kažkas suplanuoja ir pasodina informacinėje dirvoje. [...] Pseudo įvykis yra kuriamas tam, kad būtų iškart pagarsinamas, tiesiamas, reprodukuojamas ir tiražuojamas“⁷⁵.

Pseudoįvykis nėra realus savo kilme – tai „mediaįvykis“, kuris sukuriamas žiniasklaidos ir jos dėka plinta informacinėje erdvėje. Tačiau tokie įvykiai realūs savo pasekmėmis, nes, net ir turėdami minimalų ryšį su objektyvia realybe, jie šiai realybei daro tiesioginę įtaką motyvuodami visuomenę ar politikus atitinkamiems veiksams.

Informacinės atakos remiasi žmogaus psichologijos sąlygotu poreikiu suprastinti sudėtingus reiškinius. Taip pasinaudojama egzistuojančiais stereotipais ir mitais. Be to, kuriami nauji, kurie nereikalauja gilios analizės ir racionalaus elgesio motyvavimo, o suteikia tam tikras mąstymo klišes. Informacinių atakų metu viešojoje erdvėje dominuoja būtent tokia informacija, o racionalūs argumentai paverčiami informaciniu triukšmu, nuo kurio visuomenė atsiriboja. Informacinis chaosas neleidžia išsiaiškinti tiesos. Tokia situacija palanki panaudoti net ir absoliutaus melo, kurio dėl informacijos triukšmo nebeįmanoma racionaliai paneigti, techniką.

⁷² Почепцов (išnaša 9), p. 9–10.

⁷³ Pastaruoju metu reklamoje ir ryšiuose su visuomene ypač išpopuliarėjo *domino efekto* samprata, žr. <http://www.martinlindstrom.com/>, 2006 11 02.

⁷⁴ Bernays E. L., *Propaganda*, New York: Horace Livelight, 1928.

⁷⁵ Donskis L., „Gyvenimas pseudoįvykių pasaulyje“, *Klaipėda*, 2005 07 18.

Informacinio karo metu naudojamas technikas Rusijos informacinės geopolitikos atstovai pateikia kaip originalias, sąlygotas informacijos revoliucijos⁷⁶. Tačiau jas lyginant su dar 1938 m. JAV Propagandos analizės instituto⁷⁷ aprašytais propagandos principais (žr. lentelę 2) atsiskleidžia daug panašumų ir pasikartojimų.

Lentelė 2. Propagandos analizės instituto išskirtos propagandos technikos

1. „ Etikečių klįjavimas “, kai prieš oponentus naudojamas sarkazmas, jie pašiepiami pasitelkus neigiamus simbolius (<i>name calling</i> – angl.).
2. „ Blizgantys apibendrinimai “, kai individams ar jų veiksams pritaikomos bendro pobūdžio tezės, kurios yra neparemtos įrodymais bei racionaliais argumentais (<i>glittering generality</i> – angl.).
3. „ Manipuliavimas asociacijomis “, kai neargumentuojant sulyginami teigiami arba neigiami reiškiniai arba savybės (<i>transfer</i> – angl.).
4. „ Ekspertų rekomendacijos “, kai įspūdžiui sustiprinti naudojama autoritetinga nuomonė (<i>testimonial</i> – angl.).
5. „ Nuo tautos “, kai save bandoma pristatyti kaip paprastą tautos atstovą, o įvykį pateikti kaip visos tautos siekiamybę (<i>plain folks</i> – angl.).
6. „ Faktų parinkimas “, kai pateikiama teigiama informacija apie asmenį ar reiškinį, bet nutylima neigiama (<i>card stacking</i> – angl.).
7. „ Vagono prikabinimas “, kai apeliuojama į žmonių norą elgtis kaip visi, sekti mada (<i>band wagon</i> – angl.).

Šaltinis: Propaganda critic, žr. <http://www.propagandacritic.com/>.

Naujos įtakos technikos paprastai tėra šių tradicinių propagandos principų išvestinės. Pavyzdžiui, Manoilo mano, kad elektroninė žiniasklaida sudaro išskirtines sąlygas geopolitinėje kovoje pasitelkti manipuliavimo technikas, ir jas vardija: tendencingas temų parinkimas; fragmentiškas informacijos pateikimas; manipuliavimas informacijos šaltiniais; informacijos suteikimas tik vienai ar kelioms visuomenės grupėms; nutylėjimas arba nepro-

⁷⁶ Ž. Панарин, Информационная война и дипломатия (išnaša 6), p. 222–226.

⁷⁷ JAV Propagandos analizės institutą 1937 m. įkūrė socialinių mokslų atstovai, kurie siekė per visuomenės švietimą neutralizuoti neigiamą propagandos įtaką.

porcingai didelis eterio laiko suteikimas; logiškai nesulyginamų faktų, reiškinių ar asmenybių palyginimas; manipuliavimas reportažo kokybe, tendencingai derinant vaizdo ir garso medžiagą; tinkamo konteksto parinkimas arba sukūrimas naujienai arba „kompromatui“; manipuliavimas informacija siekiant sukelti baimės, nepasitikėjimo, pasišlykštėjimo ir pan. emocijas; šališkų ekspertų nuomonės pateikimas kaip nešališkos informacijos; manipuliavimas reportažo struktūra, kai nepalankios nuomonės pateikiamos nepatraukliai ir iškraipomos; manipuliavimas sociologinėmis apklausomis ir pan.⁷⁸ Toks klasifikavimas praplečia suvokimą apie galimus įtakos būdus, tačiau idėjiškai atkartoja Propagandos analizės instituto tezes, jas taikant konkrečiai komunikacijos priemonei.

Apibendrinamas visas minėtas ir kitų autorių išskiriamas manipuliavimo technikas, Georgijus Gračiovas informacinį karą apibrėžia taip: „Tai įtakos menas, kuris skirtas priversti žmones elgtis taip, kaip jie nesielgtų, jei disponuotų tikslia, su įvykiu susijusia informacija“⁷⁹.

Tačiau šiuolaikinė žiniasklaida sukūrė vieną išskirtinę aplinkybę, kurią informacinis karas siekia žūtibūt išnaudoti. Charlesas Wrightas ją vadina žiniasklaidos disfunkcija: „Šiuolaikinė žiniasklaida turi galią sukelti paniką ir chaosą visuomenėje“⁸⁰.

Komunikacijos teoretikai savo tyrimuose dažnai primena, kokį sąmyšį Didžiojoje Britanijoje sukėlė Herberto Wellso „Pasaulių karo“ radijo pjesės transliacija⁸¹. Šiame kontekste labai įdomūs JAV epidemiologo Timothy Joneso tyrimai, kur jis analizuoja šiuolaikinės žiniasklaidos įtaką masinėms „psichogeninėms“ epidemijoms: „Tokią epidemiją galima įtarti, kai visuomenės grupėje pasireiškia simptomai, kuriuos sukelia kažkokia informacija. [...] Aplinkoje klinikiniais tyrimais neaptinkama jokių organinės ligos sukėlėjų [...]. Deja, kol nustatomas masinės psichogeninės epidemijos faktas, ji padaro didžiulę realią žalą bendruomenei ir atskiriems individams“⁸².

Masinės „psichogeninės“ epidemijos katalizatoriumi Jonesas laiko šiuolaikinę žiniasklaidą. Būtent jos dėka informacinėje erdvėje išryškunami, o vėliau nuolatos eskaluojami bei apibūdinami kokios nors ligos simptomai, kuriuos netrukus pradeda jausti kokios nors žmonių grupė. Tokios grupės dažniausiai būna atribotos nuo objektyvios informacijos arba ją paprasčiausiai netiki. Jonesą labiau domina medicininiai masinės „psichogeninės“ epidemijos aspektai, tačiau šio autoriaus vardijami pagrindiniai tokio fenomeno principai yra ypač aktualūs informacinio karo kontekste:

- Vienas išskirtinių atributų – gandai, emocionalūs svarstymai, netiksli informacija, kuri užgožia racionalų mąstymą ir realius faktus.

⁷⁸ Манойло (išnaša 7), p. 121–122.

⁷⁹ Грачев Г. В. „Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты“, РАГС, 1998, <http://www.bookap.by.ru/psywar/grachev/oglav.shtm>, 2006 11 02.

⁸⁰ Macnamara (išnaša 16), p. 3.

⁸¹ *Ten pat.*

⁸² Jones T. F., „Mass Psychogenic Illness“, *American Family Physician*, 2000 12 15, <http://www.aafp.org/afp/20001215/2649.html>, 2006 11 02.

- Pažeidžiami labiausiai stresui pasiduodantys individai ir visuomenės grupės.
- Ypač pažeidžiamos uždarnos bendruomenės (mokyklos, profesinės, religinės grupės ir pan.).
- Simptomai, apie kurios išgirstama iš žiniasklaidos, yra nesąmoningai imituojami ir atkartojami.
- Žaibiškas šio fenomeno plitimo tempas leidžia jį traktuoti kaip epidemiją⁸³.

Anksčiau tokie reiškiniai buvo tiriami kaip masinės isterijos ar panikos protrūkiai⁸⁴. Tačiau būtent Jonesas pabrėžė lemiamą žiniasklaidos vaidmenį. Galima teigti, kad žiniasklaida dažniausiai ir tampa masinės „psichogeninės“ epidemijos sukėlėju. Rusijos politinis technologas Glebas Pavlovskis, analizuodamas potencialias informacines atakas, užsimena apie Rusijos oponentų siekius „technogeninės kilmės katastrofas paversti „mediageninėmis“ katastrofomis“⁸⁵. Toks sąvokos vartojimas yra artimas Joneso samprotavimams.

Taigi galima teigti, kad informacinis karas, išnaudodamas visas tradicinės propagandos technikas, leidžia ne tik subtiliai daryti įtaką geopolitinių oponentų vidiniams politiniams procesams, bet, pasinaudodamas šiuolaikinės žiniasklaidos ydomis, suteikia galią režisuoti savotiškas masines politines isterijas kitų valstybių informacinėse erdvėse.

3. Kaip užsitikrinti informacinį saugumą?

Pastaruju metu informacinio karo tyrimuose dominuoja techniniai/fiziniai informacinio saugumo sprendimo būdai. Tai loginė tarptautiniuose santykiuose vis dar dominuojančios realistinės paradigmos pasekmė: „*Realpolitik*“ dėsningai reaguoja į informacinę revoliuciją: jai atstovaujantys strategai šiuolaikiniams informacijos ištekliams ir komunikacijos kanalams taiko valstybinio reguliavimo principus, renkasi griežtą apsaugą vietoje atvirumo“⁸⁶.

Rastragujevas tokį informacinio saugumo sprendimą vadina „efektyvių šarvų“ strategija⁸⁷. Tokie šarvai gali būti diegiami savo kompiuterinėse sistemose, kaip tai daroma JAV, arba žiniasklaidos struktūrose ar net visose visuomenėse, kaip tai daroma Rusijoje.

⁸³ *Ten pat.*

⁸⁴ Wessely S., „Mass Hysteria: Two Syndromes?“ *Psychol Med* Nr. 17, 1987.

⁸⁵ Павловский (išnaša 51).

⁸⁶ Arquilla (išnaša 27) p. 31.

⁸⁷ Расторгуев, „Инфицирование как способ защиты жизни“, <http://www.koob.ru/rastorguev/virus>, 2006 11 02.

Philipas Tayloras pabrėžia, kad „draudimas – tai propagandai analogiška samprata, nes jos abi tėra skirtingos tos pačios monetos, skirtos manipuliuoti viešąja nuomone, pusės“⁸⁸. Technologiniai informacinio saugumo užtikrinimo būdai nepritaikomi demokratinių informacinių visuomenių psichologiniam saugumui. Tokią nuostatą galima iliustruoti Henriko Frimano teiginiu. Informacinio karo atveju iškyla klausimas, kaip apsaugoti savo protą? Ši dilema panaši į tą, su kuria susiduria virusų ir „Trojos arklių“⁸⁹ atakuojama kompiuterinė sistema. Tačiau šios problemos reikalauja skirtingų sprendimo būdų. Elektroniniame pasaulyje geriausias saugumo sprendimas – fiziškai išjungti kompiuterį iš virtualaus tinklo. Toks sprendimas absoliučiai netinka visuomenėms, kurios individams būtinos socialinės interakcijos. Šiuo atveju būtina rasti naujų informacijos verifikavimo būdų, kurie padėtų neutralizuoti informacines atakas⁹⁰.

Kai kurie komunikacijos mokslų atstovai siūlo pliuralistinius šios problemos sprendimo būdus⁹¹, ypač šnekant apie žiniasklaidos reguliavimą. Toks požiūris į informacinį saugumą galėtų būti prilygintas pagrindiniam energetinio saugumo principui – alternatyvių šaltinių garantijos. Energetikoje tai – natūralių šaltinių diversifikacija, o informacinio saugumo atveju – informacinių bei komunikacinių išteklių diversifikacija. Taip galia iš informacijos gamintojų ir skleidėjų, t. y. potencialių manipuliuotojų, pereitų į auditorijos rankas. Tai taptų galia pasirinkti, abejoti, interpretuoti.

Psichologijos ekspertas Everestas Shostromas teigia, kad geriausias priešnuodis nuo manipuliacijos – aktualizacija. Jis melą priešina atvirumui, apatiją – aktyvumui, kontrolę – laisvei; cinizmą – pasitikėjimui⁹². Komunikacijos etiketo formavimas valstybių informacinėje erdvėje taip pat galėtų ženkliai prisidėti neutralizuojant informacines atakas. Nepakantumas nekorektiškiems informavimo būdams, juodosioms technologijoms ar propagandai galėtų niveliuoti jų poveikį atskleidžiant patį manipuliuotoją, jo užslėptus tikslus. Propagandos teorijoje ši technika vadinama šaltinio atskleidimu (*source exposure* – angl.). Pripažįstama, kad vienas svarbiausių įrankių šiuo atveju tampa žurnalistų, ryšių su visuomene bei kitų sričių specialistų etikos standartai. Nesigilinant į atskirus etikos kodeksus, jų panašumus ir skirtumus, tikslinga pristatyti Johano Galtungo požiūrį į komunikacijos etiką.

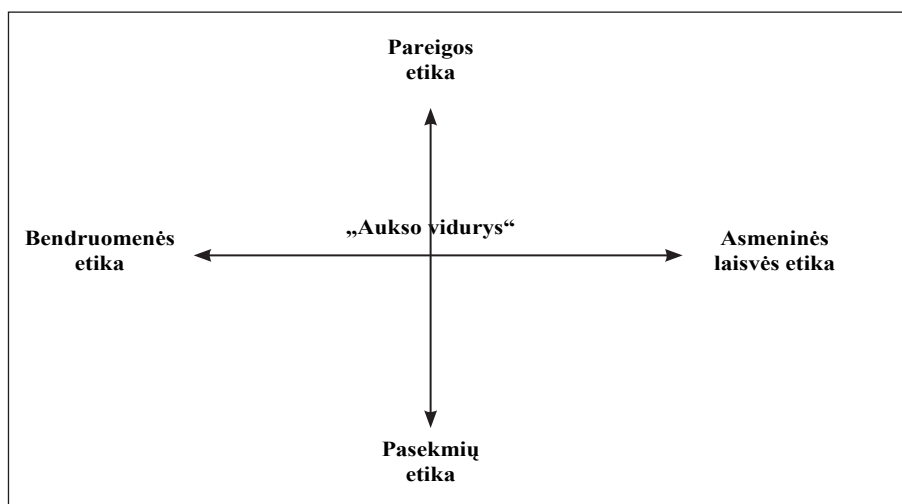
⁸⁸ Taylor M. P., *Munitions of the Mind: a History of Propaganda From the Ancient World to the Present Day*, Manchester University Press, 1995, p. 10.

⁸⁹ Viruso tipas, kuris pažeidžia kompiuterines apsaugos sistemas ir leidžia nesankcionuoti naudotis vidiniais sistemos resursais [N. M.].

⁹⁰ Friman H., „Perception Warfare: a Concept for the Future“, *Netherlands Annual Review of Military Studies (NLARMS): Information Operations*, ed., Bosch. J. M. J., Luijff H. A. M., Mollema A. R., Haveka BV, 1999, p. 18.

⁹¹ Macnamara (išnaša 16), p. 3.

⁹² Шостром Э., *Человек-манипулятор: внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации*, К.: Psylib, 2003, p. 15.

Šaltinis: Johano Galtungo modelis – žr. Galtung, 1999.

Schema 7. Galtungo komunikacijos etikos modelis

Galtungas ragina siekti „aukso vidurio“ tiek formuluojant profesinius etikos kodeksus, tiek kiekviename su komunikacija susijusiame veiksme. Idealistinis komunikacijos etiketo įtvirtinimo siekis yra nukreiptas į informacijos kūrėjus ir sklaidėjus, tačiau egzistuoja požiūrių, kurie akcentuoja pačios auditorijos, t. y. informacijos vartotojų, galimybes užsitikrinti savo informacinę saugumą. Austrų elektroninės žiniasklaidos ekspertas Konradas Beckeris atkreipia dėmesį į asmens ir visuomenės kultūrinio išprusimo (*cultural intelligence* – angl.) laipsnį⁹³. Šio autoriaus įsitikinimu, tokia išprususi visuomenė turėtų pati sugebėti atskirti manipuliavimo technikas ir eventualiai į jas nebekreipti dėmesio. Lietuvoje buvo nagrinėtas komunikacinių kompetencijų klausimas⁹⁴, tačiau pagrindinis dėmesys čia skirtas ne informacijos dekonstravimo kompetencijai, bet informacijos konstravimo ir siuntimo gebėjimas. Tačiau Beata Grebliauskienė išskyrė ir aktualius mokėjimus priimti informaciją tarpasmeninės komunikacijos metu.

⁹³ Becker K., *Cultural Intelligence and Social Control*, Vienna: Selene, 2002, p. 69.

⁹⁴ Grabliauskaitė B., Večkienė N., *Komunikacinė kompetencija*, Vilnius: Žara, 2004.

Lentelė 3. Komunikacinių mokėjimų klasifikacija

Komunikacinės veiklos tipas	Verbalinės komunikacijos mokėjimai		Neverbalinės komunikacijos mokėjimai	
	Rašytiniai	Nerašytiniai	Rašytiniai	Nerašytiniai
Mokėjimas priimti informaciją	Mokėjimas skaityti „tarp eilučių“.	Mokėjimas girdėti ir atpažinti verbalinę kalbą, skirti intonacijas.	Mokėjimas matyti ir atpažinti: <ul style="list-style-type: none"> • simbolių; • teksto sutvarkymą; • nuotraukas ir t. t. 	Mokėjimas matyti ir atpažinti: <ul style="list-style-type: none"> • distanciją, • pozas, • gestus, • akių kontaktą ir t. t.

Šaltinis: Grebliauskienė B., „Komunikacinių mokėjimų struktūra ir turinys“, *Informacijos mokslai* Nr. 7 (2), 1997, p. 52.

Taigi komunikacinė kompetencija galėtų būti apibrėžiama kaip gnos-tinis bei operacinis-techninis gebėjimas dalyvauti komunikacijos procese⁹⁵, t. y. mokėjimas generuoti informaciją (mintį), ją užkoduoti, perduoti, priimti grįžtamąjį ryšį, dekoduoti gaunamą informaciją (mintį) bei ją suprasti. Minėta autorė analizuoja bendras komunikacines kompetencijas, tačiau neiškiria gebėjimo priimti informaciją iš šiuolaikinės žiniasklaidos (ypač elektroninės) priemonių. Tokią kompetenciją, pasiskolinus kompiuterinio raštingumo terminą, galima būtų vadinti „žiniasklaidos raštingumu“. Dabar visuotinai pripažįstama, kad kiekvienam informacinės visuomenės nariui yra būtinas sugebėjimas naudotis kompiuteriu bei informacinėmis technologijomis. Todėl ir „žiniasklaidos raštingumo“ formavimas valstybės informacinėje kultūroje turėtų tapti vienas iš pagrindinių uždavinių, siekiant visuomenę išmokyti gyventi „mediarealybės“ sąlygomis ir neutralizuoti informacinio karo atakas.

Tenka pripažinti, kad toks pliuralistinis požiūris į informacinę saugumą yra pažeidžiamas jau aptartomis informacinio karo technikomis diskredituojant racionalius argumentus arba jų skleidėjus. Tačiau susižavėjimas draudimo ir informacijos reguliavimo metodais gali kelti grėsmę atviroms demokratinėms visuomenėms.

⁹⁵ Grebliauskienė B., „Komunikacinių mokėjimų struktūra ir turinys“, *Informacijos mokslai*, nr. 7 (2), 1997, p. 46.

Išvados

Lietuva, būdama modernios geopolitinės erdvės dalimi, drauge daro įtaką šiai erdvei ir patiria jos spaudimą. Svarbu suvokti, kaip, bandydama išlaikyti savo įtaką posovietinėje aplinkoje, informacinius galios svertus naudoja Rusija.

Kai kurie Rusijos informacinės geopolitikos bei informacinio karo tyrinėtojai (Igoris Panarinas, Georgijus Počepcovas ir kt.) aktyviai dalyvauja kuriant bei įgyvendinant užsienio politikos strategijas posovietinėje erdvėje⁹⁶. Tokia situacija tik dar kartą patvirtina ypač glaudų Rusijos geopolitinių teorijų santykį su politikos praktika. Todėl pristatytas teorinis požiūris į informacinės geopolitikos ir informacinio karo sampratą turėtų prisidėti prie praktinių Rusijos politikos tyrimų.

Taip pat būtina atkreipti dėmesį į tai, kad didžioji dalis informacinio karo tyrimų užsienyje ir Lietuvoje koncentruojasi į jo priemones, manipuliavimo technikas arba analizuoja informacinių sistemų pažeidžiamumo problemas. Tačiau retai keliamas informacinio karo ir moralės santykio klausimas. Ateityje Lietuvoje būtina šį reiškinį analizuoti teisės ir komunikacijos etikos kontekste. Tai sudarys sąlygas rekomenduoti atvirai demokratinei visuomenei priimtinas ir efektyvias informacinio saugumo priemones.

Vilnius, 2006 m. spalio – gruodis

⁹⁶ Minėti autoriai yra prieštarai vertinamo forumo „Europa“ nariai, žr. http://europeforum.info/users/?user_session=6723ae06a71de0fc0b027e8f4a931884, 2006 11 02.